

Hur kan ett skriftspråk skapas? Exemplet färöiska.

Susanne Rudholm

Rubrikens fråga har en naturlig följdfråga: Varför måste man *skapa* ett skriftspråk? Jag ska börja med frågans förhistoria:

Både språkligt och politiskt delar Färöarna i stora delar öde med Norge. Några århundraden efter den främst norska, vikingatida kolonisationen av Färöarna kom området under Norges krona, liksom Island och Grönland. År 1380 hamnade så Norge, med tillhörande öriken, under den danska kronan.

Det forna färöiska språket var förstas mycket likt det fornorska och fornisländska. De språkliga källornas fåtalighet utgör ett stort hinder för studier av det äldsta färöiska språket, men man räknar ändå med att färöiskan utvecklats sig till ett någorlunda självständigt språk kring år 1400.¹ Med reformationen infördes danska som kyrko- och administrationsspråk på Färöarna, liksom i Norge, vilket ledde till att färöiska upphörde att existera som skriftspråk.²

Den som först började med den färöiska språkrestaureringen var Jens Christian Svabo (1746-1824). Han samlade ord och tecknade ned visor, samt författade en beskrivning av Färöarna. Svabo hade ingen skriftspråkstradition att bygga på och blev därför tvungen att skapa sitt eget skriftspråk. Svabo valde att lägga sin rättskrivning nära uttalet, vilket ledde till att det återspeglade hans egen dialekt på ön Vágar³, som ligger väster om Streymoy där huvudstaden Tórshavn är belägen.

Fler kom att gå i Svabos fotspår. De olika färöiska skribenter som följde efter Svabo använde sin egen ortografi, som byggde på deras egen dialekt. Inte heller använde de samma tecken för samma ljud.⁴ Naturligtvis kom detta att vålla en del problem, och det uppstod snart ett behov av en fast skriftnorm.

Den som kom att lösa det problemet var Vensil Ulrik Hammershaimb (1819-1909). År 1846 utformade han det skriftspråk som skulle bli det moderna färöiska skriftspråket. Hammershaimb hade påverkats av den danska grammatikern N.M. Petersen som året innan i en artikel hävdade att nedteckningar med dialektal uttalsbaserad stavning på intet sätt kan räknas som ett nationalspråks skriftspråk.⁵

När Hammershaimb skapade det färöiska skriftspråket byggde han på en etymologisk princip när han gick tillbaka till fornspråket och lät det ligga till grund för det nya skriftspråket.⁶ Detta har både för- och nackdelar. En följd av detta är att många av de ljudförändringar som skett genom tiderna inte visar sig i

¹ Weyhe, Eivind: Det færøske sprog. I: *Færøerne i fokus*. Udgivet af Færøernes representationskontor, København 1986 (sidnummer saknas).

² Weyhe och Fjeldstad, Anton och Hervold, Kari: *Norsk for svensker*. Studentlitteratur. Lund 1989, s 22.

³ Weyhe.

⁴ Karlsson, Stefán (1993): Samanburður á færeysku og íslensku máli. I: *Frændafundur. Fyrirlestrar frá íslensk-færeyskri ráðstefnu í Reykjavík 20-21 ágúst 1992*. Magnús Snædal, Turið Sigurðardóttir (ritstjórar). H.Í. Háskólaútgáfan, Reykjavík 1993, s 21.

⁵ *ibid*, s 22.

⁶ Weyhe.

skriftbilden. Hammershaimbs ortografi uppvisade alltså ett stort avstånd mellan uttal och skrift. Den kom också att kritiseras, eftersom många ansåg att den nya rättskrivningen skulle bli för svår att lära sig.⁷ Det är också så idag, att den som vill tala och skriva färöiska måste behärska båda delarna bra, och att om man vill gå från skrift till tal, eller omvänt, måste man lära sig en mängd detaljerade regler.⁸ Inte heller kom skriften att visa de många dialektala skillnaderna, så som Svabos, och hans efterföljares, nedteckningar gjort. Detta var också en avsikt hos Hammershaimb - skriftspråket kunde på detta sätt bli en gemensam nämnare som förenade dialekterna.⁹ En viktig fördel med Hammershaimbs metod är förstås att den knyter det moderna färöiska språket till en gemensam nordisk språkstam. Även här påminner färöiskans situation om norskans, i alla fall delar av den, och jag tänker då förstås på nynorskan som även den kom till i mitten av 1800-talet. Ivar Aasen kallade det nya skriftspråket ”landsmaal” och utgångspunkten för denna benämning var just att språket skulle återspegla det som var gemensamt för många dialekter och på så sätt utgöra ett språk för *hela* landet. Vidare valde Aasen inte de former som var mest utbredda, utan de som bäst följde det språkliga systemet. Även vid nynorskans tillkomst fick etymologin ofta vara vägledande.¹⁰

Hur ser då det färöiska språket ut? Jag ska kort behandla fyra aspekter; ljud, grammatik, ordförråd och syntax. Som jag tidigare nämnde, finns få källor till det gamla färöiska språket. Därför kom Hammershaimbs nya rättskrivning att ligga nära en normaliserad fornisländska.¹¹ Detta innebär att det t.ex. för en svensk är svårt att skilja på skriven färöiska och skriven isländska, liksom samme svensk kan ha problem med att skilja norskt skriftspråk från danskt. Detta har jag själv erfarenhet av. Under mina studier i isländska vid Islands universitet fick jag tillfälle att läsa en introduktionskurs i färöiska (för islänningar) med färingen Eivind Weyhe som gästlärare. Under läsövningarna läste de flesta islänningar (och även jag själv) de färöiska texterna med sitt vanliga isländska uttal, och vår lärare fick särskilt påtala uttalsskillnaderna mellan språken flera gånger. Kursen i färöiska kom också mest att gälla just fonetiska skillnader mellan språken, eftersom det främst är uttalet som vållar problem i förståelse.

En egendomlighet i färöiskan gäller bokstäverna *g* och *ð* som i regel står mellan två vokaler eller i ordslut. Dessa två bokstäver uttalas antingen inte alls (är stumma) eller oftast som /v/ eller /j/: *maður* (= man) uttalas /meavur/, *saðil* (= sadel) uttalas /seqjil/. Uttalet av dessa två bokstäver är alltså beroende av närliggande ljud, vilket kan orsaka att samma ord med olika ändelser uttalas

⁷ Weyhe.

⁸ Rischel, Jørgen: Om rettskrivningen og udtalen i moderne færøsk. I: *Føroysk-donsk orðabók*. Utg: Jacobsen, M.A. og Matras Chr. 2. útgáva. Foroya fróðskaparfelag, Tórshavn 1977, s XIV.

⁹ Weyhe.

¹⁰ Fjeldstad, Hervold, s 96.

¹¹ Rischel, s XIII.

olika, t.ex. uttalas *dagur* (= dag) /*deavur*/, men *dagin* (= dagen) /*deajin*/.¹² Att bokstäverna *ð* och *g* används på detta sätt beror naturligtvis på att Hammershaimb följde en etymologisk princip när han skapade den färöiska rättskrivningen. På så sätt markeras t.ex. att singularformen av adjektivet *liðin* (= gången/förfluten) är besläktat med pluralisformen *lidnir*.¹³ Detsamma gäller distinktionen i skrift mellan *i* och *y* samt mellan *í* och *ý*. Bokstäverna *i-y* respektive *í-ý* uttalas nämligen exakt lika.¹⁴ Detta innebär att verbformerna *lítur* (= ser) och *lýtur* (= får/erhåller) uttalas på samma sätt, men att vokalen *í* visar att *lítur* går att härleda till verbet *lita* med avljudsserien *í-ei-i*, medan verbet *lýtur* går tillbaka på *ljóta* med avljuden *jó-ey-u-o*.¹⁵ Denna distinktion upprätthålls även i isländskan och har vållat mig en del problem i mina isländskastudier. I isländska uttalas *í* och *ý* som vårt svenska /i/, medan *i* och *y* uttalas som ett mellanting mellan vårt /i/ och /e/.¹⁶ Eftersom man som utlänning ofta lär sig ett språk teoretiskt utifrån böcker, vilket jag i hög grad gjorde även om jag vistades i landet, hade jag oftast inga svårigheter att skilja mellan *i-í* och *y-ý* i skrift. Jag visste alltså om det skulle vara bokstaven *i* eller *y*, men inte om den skulle ha apostrof eller ej. För mig som svensk är skillnaden mellan *i* och *y* så stor uttalsmässigt (d.v.s. i svenskan), att jag inte gärna kan blanda ihop dem när jag skriver. För en islänning däremot, var det stora problemet det omvända, d.v.s. huruvida ett ord skulle skrivas med bokstaven *i* eller *y*, medan apostrofernas vara eller icke-vara var helt självklar! För islänningen var uttalsskillnaden mellan dessa bokstäver med eller utan apostrof glasklar, medan jag knappt hörde skillnaden, och än mindre kunde frambringa den själv.

Ett karaktäristiskt drag i färöiskan är att vokaler i hög grad ändrar ljudkvalitet när de förkortas (d.v.s. följs av flera konsonanter). Särskilt tydligt blir detta när lång diftong och kort monoftong växlar i ordets stam,¹⁷ t.ex. uttalas den maskulina formen av adjektivet *stórir* (= stor) /*stáurur*/, medan den neutrala motsvarigheten *stórt* uttalas /*stórt*/. I isländskan uttalas vokalen *i* de två ordformerna på samma sätt, med diftong i båda; /*stáor(t)*/. Utmärkande för färöiskan är också den s.k. skärpningen, d.v.s. en konsonanttillväxt av *-gv-* efter *ó* och *ú*, samt av *-ggj-* (uttalas /*ddj*/) efter *ei*, *ey*, *oy*, *i* och *ý*, t.ex. i orden *kúgv* (= ko), *rógva* (= ro) och *hoyggj* (= hö).¹⁸ Min klass i färöiska råkade också i bryderier p.g.a. att de dialektala skillnaderna är större på Färöarna än på Island,¹⁹

¹² Rischel, s XXI och Weyhe.

¹³ Rischel, s XIII.

¹⁴ En god översikt över färöiskt uttal ger bl.a. Lockwood, W.B.: *An introduction to modern faroese*. Føroya skúlabókagrunnur. Tórshavn 1977, s 2-25. Jag hänvisar härmed till denna bok när jag i den följande texten behandlar färöiskt uttal.

¹⁵ Rischel, s XIII.

¹⁶ Om isländskt uttal står att läsa bl.a. i: Holm, Gösta och Davidsson, Aðalsteinn: *Svensk-isländsk ordbok*, 2:a upplagan 1982, s LXXX-LXXXVII. Jag hänvisar härmed till denna ordbok när jag i den följande texten behandlar isländskt uttal.

¹⁷ Snædal, Magnús: *Færeyska sérhljóðakerfið*. I: *Íslenskt mál og almenn málfræði*. 8. árg, s 123.

¹⁸ Weyhe.

¹⁹ Karlsson, s 23.

och trots landets både geografiska och befolkningsmässiga litenhet, är det indelat i ett flertal dialektområden.²⁰ T.ex. uttalas det tidigare nämnda ordet *rógva* /*rågva*/ på Suðuroy (ön längst i söder) och /*regva*/ i övriga landet.

Grammatiskt har färöiskan och isländskan liknande strukturer med ett rikt mått på böjningsändelser; tre genus, fyra kasus och två numerus.²¹ Böjningsparadigmen är i stort lika även om olikheter naturligtvis förekommer, t.ex. böjs isländska *læknir* (= läkare) svagt i färöiska. Färöiskan har också i högre grad än isländskan förenklat böjningssystemet. T.ex. används genitiven i färöiska mycket begränsat, och har istället oftast ersatts av omskrivningar med prepositioner i talspråk. Isländska genitivkonstruktionen *hús mannsins* heter i färöiskt tal *húsið hjá manninum* (= mannens hus). I skriftspråkets högre stil används dock genitiven ofta, liksom i fasta uttryck, t.ex. *til bygdar*. Försök har gjorts för att återupprätta genitiven, men denna ”islandism”, som innovationen passande nog kallas, har inte fått något genomslag i vardagligt språk.²² Andra exempel på förenklat böjningssystem i färöiska är att konjunktiven är försvunnen, liksom personböjningen i pluralis i verbböjningen. Dessutom är ändelsen för första person singularis i färöiska verb alltid *-i*; *eg hugsí* (= jag tänker), *eg krevji* (= jag kräver), *eg bíti* (= jag biter), medan isländskan har hållit kvar de gamla varierande ändelserna; *ég hugsá*, *ég kref*, *ég bít*.

Den färöiska ordförståelsen kunde för mig med svenska som modersmål, men med kunskaper i isländska, vara något enklare än för islänningarna. Jag förstod de ord som var gemensamma för isländskan och färöiskan, men även de som lånats in från danskan (och tyskan) och även finns i svenskan.

Grunden i det färöiska ordförrådet är nordisk, men Danmarks dominerande ställning ledde helt naturligt till att danskan hade ett stort inflytande på det färöiska språket. Särskilt gäller detta ordförrådet. Färöiskan kom efter reformationen att ta in en stor mängd danska ord som satte sin prägel på det talade språket, även om ordformerna anpassades till färöiska ljud- och böjningsförhållanden. En puristisk tendens har dock följt skapandet av det färöiska skriftspråket, och isländskan och till viss grad har norskan fått stå som förebilder. Vissa ord har man tagit över direkt från isländskan, t.ex. *útvarp* (= radio), vissa har man influerats av, t.ex. fä. *telda*, isl. *tölva* (= dator). I andra fall har man skapat helt egna ord eller upplivat gamla inhemska.²³ Färöiskan har alltså påverkats mer av danskan än isländskan har gjort, men vissa danska lånord ändå anpassat sig bättre till det färöiska böjningssystemet än det isländska, t.ex. fä. *studentur* och *professari*, isl. *stúdent* och *prófessor*.²⁴ Dessa ord har alltså i

²⁰ Snædal, s 126.

²¹ Vad gäller exempel på färöisk grammatik i den följande texten hänvisar jag till Lockwood, W.B.: *An introduction to modern faroese*. Føroya skúlabókagrunnur. Tórshavn 1977. För isländskans del se Holm, Gösta och Daviðsson, Aðalsteinn: *Svensk-isländsk ordbok*, 2:a upplagan 1982, s XLVI-LXX.

²² Lockwood, s 28.

²³ Weyhe.

²⁴ Karlsson, s 23.

färöiskan fått korrekta böjningsändelser, medan de i isländskan har tagits in i språket utan förändring.

Slutligen något om den färöiska syntaxen som liksom ordförrådet ligger något mitt emellan de skandinaviska språken och isländskan. Färöiskan har inte lika fri ordföljd som isländskan, och tendensen att använda formellt subjekt (*tað*) är något större än i isländskan. Även den dubbla bestämningen påminner om de skandinaviska språken, t.ex. fä. *tann brúni hundurin*, isl. *brúni hundurinn* (= den bruna hunden). Possessiva pronomen sätts i färöiskan liksom i isländskan efter huvudordet, t.ex. fä./isl. *mamma mín*. Opersonliga satser, där subjektet står i oblikt kasus, är också en likhet mellan färöiskan och isländskan, t.ex. fä. *meg droymdi*, isl. *mig dreymdi* (= jag drömde).

Jens Christian Svabo, mannen som lade grunden för den färöiska språkrestaureringen, var i botten pessimistisk inför färöiskans framtid. Han såg två möjligheter: antingen att söka sig tillbaka till fornspråket för att återge språket dess förlorade renhet, eller att införa danska på Färöarna. Den första möjligheten ansåg han alltför orealistisk,²⁵ men historien har visat att det färöiska folkspråket verkligen hade bärkraft.

Litteratur:

- Fjeldstad, Anton och Hervold, Kari: *Norsk for svensker*. Studentlitteratur. Lund 1989.
- Holm, Gösta och Daviðsson, Aðalsteinn: *Svensk-isländsk ordbok*, 2:a upplagan 1982.
- Karlsson, Stefán: Samanburður á færeysku og íslensku máli. I: *Frændafundur. Fyrirlestrar frá íslensk-færeyskri ráðstefnu í Reykjavík 20-21 ágúst 1992*. Magnús Snædal, Turið Sigurðardóttir (ritstjórar). H.Í. Háskólaútgáfan, Reykjavík 1993.
- Lockwood, W.B.: *An introduction to modern faroese*. Føroya Skúlabókagrunnur, Tórshavn 1977.
- Rischel, Jørgen: Om retskrivningen og udtalen i moderne færøsk. I: *Føroysk-donsk orðabók*. Utg: Jacobsen, M.A. og Matras Chr. 2. útgáva. Føroya fróðskaparfelag, Tórshavn 1977.
- Snædal, Magnús: Færeyska sérhljóðakerfið. I: *Íslenskt mál og almenn málfræði*. 8. árg.
- Weyhe, Eivind: Det færøske sprog. I: *Færøerne i fokus*. Udgivet af Færøernes representationskontor, København 1986.

²⁵ Weyhe.